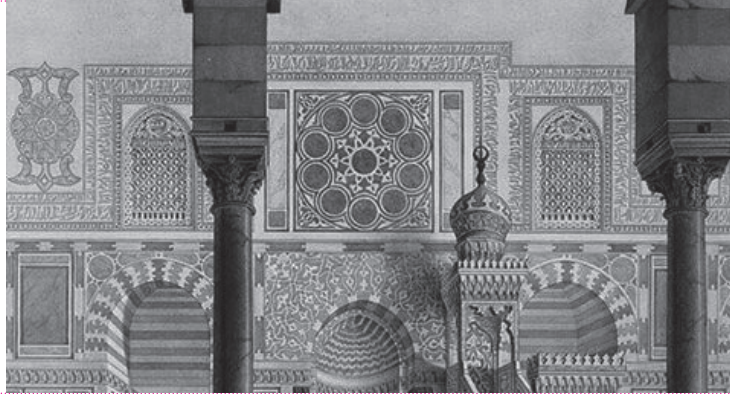

HİLM VE HALİM'İN SEMANTIĞİ

MAKALE / MUSTAFA AKMAN

Bazı kavramların tümüyle, bir bölümünün ise kısmen tahrifata uğradığı, Kur'an'daki kullanılan anlam ve ilk dönemde üstlendiği fonksiyon ile günümüzdeki kullanımı arasında büyük bir kaymanın olduğu açıktır. Bir lisan içindeki kavramsal değişmelerin, bunun yansıttığı hayat tarzındaki değişikliklere paralel seyrettiğini de kabul etmek lazımdır. Bu değişmeler sonucu kişiler arasında, çoğu zaman aynı kelimeleri kullanan fakat Kur'an'daki kelime yapısından neredeyse tamamen farklı bir kavram örgüsü ve dil ortaya çıkmıştır. Bunu bertaraf etmek ancak Kur'an'da ifadesini bulan temel/ odak kavram sistemini yeniden anlamaya çalışmak ve onu anlayarak yerli yerinde kullanmakla mümkündür. Çünkü güvenilir bilgiler yalnızca doğru bir kavram sistemi içinde ifade edilebilirler. Bu nedenle yapılacak ilk iş, Kitap'taki terimlerin gramerini iyice anlamak ve temeli tamamen buna dayalı yepyeni bir odak ve anahtar kavram sistemi oluşturmaktır. Bunlardan biri olarak hilm ve özellikle de karşıtı olan cehalet kavramı büyük bir önem arz etmektedir.

Birbiriyle kurduğu mana ilişkisi ile bir 'semantik alan' meydana getiren anahtar terimlerden biri

odak kelime kabul edilirse bu odak-kelimenin etrafında birçok anahtar kelime dizilir ve birlikte Kur'an'ın kelime hazinesinde önemli bir 'mana alanı' meydana getirirler. Bu anahtar terimler, olumlu veya olumsuz mahiyette olabilmektedirler. Biz, hilm kavramını odak kelime kabul ettiğimizde bu odak kelimenin etrafında olumlu ve olumsuz mahiyette anahtar terimler de yer alır. Bu çerçevede sükûnet, vakar, ilim, sadakat vb. kelimeler hilm kelimesi ile olumlu; cehalet, şirk, zulüm, küfür, nifak, tekzip vb. kelimeler ise onunla zıt anlamdadır. Olumlu ve olumsuz değer ifade eden bu anahtar terimler kendi aralarında bir semantik alan meydana getirmiş olurlar.

Başka bir ifadeyle burada hilm ve cehalet kavramlarını esas aldığımızda bunlar, odak kelime olmaktadır. Hilm kelimesinin etrafındaki kelimeler 'hilm' ile anlam ilişkisi içindedir. Cehalet kelimesinin etrafındaki kelimeler de aynı şekilde cehalet ile yakından ilgisi olan manalar taşırlar. Bu iki kelime ve anlam sahaları ise zıt anlam ilişkisi içinde olmaktadır. Şu da var ki bir alanın odak kelimesi başka bir alanın normal anahtar-kelimesi olabildiği gibi, bir alanda normal anahtar kelime olan bir sözcük de başka bir alanda odak-kelime olabilmektedir.

Seçtiğimiz odak kelime olarak hilm, metanet, güç, fiziki bütünlük ve sağlık, teenni, sükûnet, bağışlama, yumuşak huyluluk, ahlak ve karakter sağlamlığı, fazla duygusal olmama, ihtiyat ve ılımlılık gibi manalara gelir. Hilmin çoğulu ahlamdır; bu, gazap anında gücü yetmekle beraber, teenni ile hareket ederek nefsi kontrol altına alıp intikam duygularından vazgeçmektir. Gerçekte ise hilm akıl değilse de akıl ile tefsir edilmiştir. Çünkü o, aklın gereklerindedir. Bu çerçeveden olmak üzere Allah (c) 'Onların akılları mı onlara böyle yapmalarını emrediyor?' (Tur 52:32) demektedir. Şu halde hilm, aklın ve zekânın alt yapısını oluşturmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere bu halimlik, gerçekte akfî bir güç ve vakar sahibi olmak demeye gelmektedir. Buna göre hilm, zahir yönü itibarıyla aynı zamanda akıl demeye de gelmektedir.

Bu bağlamda hilm (hulum), çocukluktan kurtul-

muş, akli başına gelmiş ve oturaklı bir tutum sergilemeye başlamış çocukların gelmiş olduğu konuma verilen bir vasıf olarak ağırbaşlılık özelliğini de ortaya koymaktadır. Nitekim bu, Fıkıh Usulü bilginlerinin mükellefiyet vasfına müstahak hale gelen yani buluşa ermiş çocuğun akletmesi eylemine verilen bir vasıf olmuştur.

Hilm sıfatı, müşriklerce kötü bir amaç ve bağlamda Şuayb (a) için kullanılsa (Hud 11:87) da aslında bunun bütün peygamberlerin vasfı olduğunu ve onların bunun zıddı olan cehaletten sakındırılırken kendilerinin hilmin canlı örneği olduklarını görmekteyiz. Buradan baktığımızda hilmin, bir kimsenin kendi üstünlük ve kudretini bilerek yaptığı bir davranış olduğunu görürüz. Bu davranışı yapan kimse, kendi üstünlüğünü ve gücünü bilmektedir. Çünkü hilm, zayıflık ve acizlik değil, kudret ve kuvvet işaretidir. Onun için hilmin vakar ile de çok yakın ilişkisi vardır. Vakar, tarz ve hareket asaleti demektir. Bunun yanında hilm ruhunun en yakın tezahürü de ih-sandır.

Hilm vakara, vakar da İslam'a ulaşırken; cehl istikbara, kibirlilik de küfre varmaktadır. Karşısındaki Rahman'ın kullarına kabalıkla, kibirlilikle yaklaşan cahillerle, tartışma zemini bulmak mümkün olmadığı için, onlardan en güzel şekilde yüz çevirmek gerekmektedir. Çünkü mü'minlerdeki hilm ve vakar onlarla tartışmaya müsait değildir. Belki de bu nedenle ayette (En'am 6:35) Resulullah ve şahsında inananların cehaletten büsbütün uzak oldukları, bu özelliğin onlara asla nispet edilmemesi ve böylesi bir cehaletin onlardan nefyini temin kastıyla 'cahil olma!' yerine '*cehaletle nispet edilen kimselerden olma*' şeklinde bir ifade seçilmiştir.

Vakar değerli bir kelimedir. Halimin en göze çarpan davranışını gösterir. Kimileri cehalet sergileyerek aynı şeref noktasına antipati ile bakabilir. İşte o zaman vakar, onlara bir tekebbür belirtisi olarak görülür. Burada cehaletin, hilmin zıddı olarak akıllıca düşünmeyi ve vakarı geri plana iten, kaba ve olumsuz bir davranış biçimi ve yaşam tarzı olduğu anlaşılmaktadır.

Halim düşmanını affeden, yukarıdan, üstün mevkiden ona kibar davranan kimsedir. Bu durum bize Kur'an'da Allah'ın sıfatı olarak kullanılan halimin gerçek manasını da anlatmış olur. Allah, insanlar tarafından işlenen günahları affeder, Allah merhametlidir; ama bu basit bir merhametlilik değil, kuvvet ve kudret üzerine dayalı bir merhametlilik, derin hikmete bağlı bir affetmedir ki ancak sınırsız bir kudretle beraber

kimsedir ki istediği zaman her şeyi yapabilecek kuvveti olduğu halde bunu dizginler ve hâkim olur. Böylesi biri aynı zamanda kendisini zorbalıktan alıkoyacak güce de sahiptir.

Bütün bunlarla beraber yüzeyin altında gizli kalan şeyleri göremeyen kimseler için, çok güçlü olduğu halde zarafet ve tevazu sergileyen halim ile, sırf zayıf olduğu için kibarlık ve gülüm-

HİLMİN, İÇİNDE BÜYÜK GÜÇ VE YÜKSEK ENERJİ TAŞIYAN ÖZEL BİR ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK OLDUĞU İÇİN GÖRÜNÜR BİR HAREKETLE KENDİNİ BELLİ ETMEMESİ, AÇIĞA VURMAMASI PEK MÜMKÜN DEĞİLDİR. İŞTE HİLMİN VÜCUTTAKİ GÖRÜNÜMÜ, BELİRTİSİ VAKARDIR.

bulunursa böyle hikmetli bir af söz konusu olabilir. Onun için hilm daima gerisinde şiddetli cezalandırma imkânını da taşır, demektir. Özetle Allah isterse cezalandırır ama hilminden ötürü cezalandırmamaktadır.

Hilmin, içinde büyük güç ve yüksek enerji taşıyan özel bir alçakgönüllülük olduğu için görünür bir hareketle kendini belli etmemesi, açığa vurmaması pek mümkün değildir. İşte hilmin vücuttaki görünümü, belirtisi vakardır. Bundan olacak ki çoğu kez vakar'ül-hilm (hilmin vakarı) deyiimi kullanılmaktadır.

Diğer bir ifadeyle halim ve hilmin mana yapısı hakkında çok önemli bir nüans vardır: Günümüzde maruz kaldığı anlam kaymasında olduğu gibi bazen yapılan kimi açıklamalar, hilmin pasif bir özellik olduğu şeklinde yanlış bir fikre götürebilmektedir. Halbuki hilm, ruhun öyle aktif ve olumlu bir gücüdür ki, insan onunla, kendisini şaşkına çevirecek ihtiras ve öfkesine gem vurup dindirir. Kaldı ki hilm, aynı zamanda üstün bir akıl gücünün de işaretidir. Gücün olmadığı yerde hilm de yoktur. Bu itibarla hilm, başkaları tarafından yönetilenlerin değil başkalarını idare edenlerin vasfıdır. Yaratılış bakımından zayıf ve güçsüz olan kişiye, kızdırdığı zaman ne kadar sakin durursa dursun, halim denmez; o, sadece zayıf biridir. Oysa halim o

seme gösteren zayıf kimseyi birbirinden ayırt etmek kolay değildir. Nitekim çoğu kez gerçek halim ile insanın her şeyi yapabileceği güçsüz, zayıf adam birbirine karıştırılır. Bu nedenle hilm, günümüzde zannedilenin aksine mutlak manada yumuşak başlılık anlamında görmek lazımdır. Filvaki bilhassa insanî değerler, manevî duygular çiğnendiği zaman, yumuşaklık göstermek hilm değil zilletin, sünepeliğin ta kendisi olur. Bu anlamda halimin en temel vasfı, adalet ve hak-hukuk gözetmek olmalıdır. Dolayısıyla burada halim dediğin, hürriyeti esas alan bir değer sistemine sahip olmak durumundadır.

Hilm ile zayıflık arasını ayırt edememek, yalnız insanlar arası münasebetlerde değil, dinî düzeyde de mesela Mekkelilerin İslam'a karşı tutumlarında da kendini göstermiştir. Zira Mekkelilerin, geleceği vahiyle sık sık tekrar edilen ilahî cezanın gelmediğini görerek şımardıklarını, İslam'a karşı böbürlenmelerini gittikçe daha da artırdıklarını Kur'an haber vermektedir. Müslümanlara göre Mekkeliler, halim ile güçsüzlükten ileri gelen zayıflığı biri birine karıştırarak yanıltıyorlardı. Ne var ki bu durum, günümüz özellikle Müslüman bilinen toplumlarında da gittikçe kendini fazlasıyla hissettirmektedir.

Öte yandan şu veya bu nedenle zamanla daha

çok ve belki de sadece bilgisizlik olarak anlaşılmış olan cehl kavramının etimolojik grameri, diğer bir ifadeyle semantiği (anlam yapısı) incelendiğinde bu kavramın ilmin değil, hilmin zıddı olduğu görülecektir. Günümüzde de sıklıkla müşahede ettiğimiz gibi hilmin dış görünüşü vakar ise, cehlin belirtisi de zulümdür. Başka bir ifadeyle içte bir duygu olan cehlin, görünür fiziki davranış hali, zulümdür. Dahası zulüm, cehlin özel bir şeklidir. Kısaca cehl, kavramın içi, zulüm ise dışıdır. Herhalde bu, zulmün çoğu kez tercüme edildiği gibi basit bir 'kötülük yapmak' olmadığını bize anlatır. Yine bu, Kur'an'da inatçı kâfirlerin halini tasvir ederken kullanılan zulüm kelimesinin cehl ile birlikte anlaşılması gerektiğini de açığa çıkarır.

Şüphesiz cehlin en yaygın ve çok bilinen anlamı, bilmemektir. Ancak Kur'an, bu kelimeyi daha çok olayların içine nüfuz etmemek, daima sathi düşünmek ve dolayısıyla her zaman basit ve isabetsiz hükümler vermek anlamında kullanır. Buna göre cehl, en ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışlarıdır. Bu, duygularına, hırslarına hâkim olmayan aşırı bir insanın davranışlarıdır. Bu insan, doğruyu yanlış düşünme ölçüsünü yitirip kendisini öfkenin pençesine düşürür. İşte hilm, tanımlanan bu cehl kavramının tam karşıtıdır. Hilm, cehl patlamasını dizginleyebilen insanın ahlakıdır. Buna göre halim, duygularını frenlemesini, kör ihtiraslarını yenmesini, ne olursa olsun canını sıkımayıp sakin kalmasını bilen kişidir.

Sözlük anlamıyla öfkeyi içinde barındıran bir hilimsizlik demek olan cehalet, Kur'an, hadisler ve de cahiliye şiirinde genelde bu anlamda kullanılmıştır. Ancak süreç içerisinde bu kavram esasen kendi anlamı içerisinde mündemiç bulunan bilgisizlikle eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Oysa bu kavram bilgisizlik anlamını da içermekle beraber öncelikle hilmin zıddı olarak kabalık, zorbalık ve haddini bilmezlik anlamlarına gelmektedir.

Kur'an öncesi dönemde de kullanılmış olan bu

kavram tarihi seyri itibarıyla ilkin şeytandan başlamak suretiyle insanoğlunun eylemlerine de konu olmuştur. Cehalet tezahürlerine karşı Allah'ın gönderdiği elçiler uzun bir mücadele vermiş ve insanlığı bu durumdan kurtarıp halim kılmanın yollarını göstermeye çalışmışlardır.

Buna göre hilm cehaletin karşıtıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi buradaki hilm güçsüzlükten kaynaklanan bir tevazuu değil, muktedir olmakla beraber bir vakarı ifade etmektedir. Kaldı ki birincisi hilm bile sayılmaz.

Nitekim bu hususta Toshihiko Izutsu'nun (v.1413/1993), cehaletin ilmin zıddı olduğu şeklindeki geleneksel kanaatin temelde yanlış olduğu hususunda kayda değer tespitlerinin olduğu bilinmektedir. Ona göre İslam'dan önceki zamanlarda cehl kelimesinin dinî bir manası yoktu. Cehl sadece insanın kişisel bir niteliği idi; ancak bu çok belirgin bir nitelikti. Cehl, İslâm'dan önceki Arapların o derece tipik bir vasfı idi ki İslâm'dan önceye ait şiirde mutlaka hilmle beraber yer alırdı. Yani cehl, hemen her adımda rastlanan kavramlardan biri olan hilmin karşıtı idi.

Bu noktadan hareketle cehl kelimesinin/ kökünün birinci ve en belirgin özelliği, insanın bir çeşit hareket tarzıyla ilgili olmasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla cehl, hilmin karşıtı olarak, yanan bir öfke ve hırs alevidir. Öyleyse cehlin muhtevasını 'gazap' oluşturuyor demektir. Gazap ise, kalbin intikam duygusuyla coşmasıdır. İşte bunların yerine halim olarak vakar sahibi olmak gerekmektedir. Şu da var ki kim de çirkinlik ve zararın ta kendisi olan cehalete razı olursa, hilminden müstağni olacaktır. Oysaki hilm, sahibi için bir ziynet ve güzel bir menfaattir.

Buradan hareketle cehalet kavramının semantik yapısı ele alındığında bu kavramın günümüzde zannedilen aksine ilmin değil, daha çok hilmin zıddı olduğu anlaşılacaktır. Halimin zıddı olan cahil; zorba, azgın, vahşi, acelecilik karakteri olan, telkine uyan, öfkeli, hayvanî içgüdülerine uymakla gaddar, bir başka deyişle de barbar ve nobran olandır. İşte cehalet böylesi birinin yaptıklarının adıdır. Nitekim o, bu tür

tavırlarından dolayı belirtilen vasfa müstahak olmaktadır.

Başka bir ifadeyle cehl kavramı, hilm kavramının zıddı ise de lugatlerde genel olarak daha çok ve öncelikli olarak ilmin zıddı anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla cehalet de, bilgisiz olarak bir fiili işlemek şeklinde anlaşılmıştır. Hâlbuki cehl kelimesinin birinci ve en belirgin özelliği, insanın bir çeşit hareket tarzıyla ilgili olmasıdır. İşte bu tür bir cehl kavramının tam karşıtı, "öfke dürtüsüne karşı koyma melekesi" demeye gelen hilmidir. Nitekim cahiliye döneminde cehil, ilimden ziyade hilmin zıddı olarak kullanılıyordu. Bu anlamda bizim de gittikçe sıklaşan pozisyonlarda karşılaştığımız gibi cehalet ateşiyile yanan, hislerine ve gururuna esir olmuş insanları durdurup, düşünmeye sevk edecek ortamı oluşturmak gayet zordur. Çünkü bir anlamda isarı, diğerkâmlığı, özveriye, feragat ve fedakarlığı umursamayanlar demeye gelen cahiller akıllarıyla değil, his ve arzularıyla davranmakta-

muhafaza ederek sakin kalabilen insan demektir. Fark edileceği üzere bu aşamada cehlin bilgisizlik kavramıyla bir ilgisinin olmadığı açıktır.

Cehl, insanın sürekli bir huyu değildir; zaman zaman ihtirasın patlayarak dışarıya vurmasını gösterir bir haldir. İnsan akıl ve zekâsı üzerinde etkisi bakımından da cehl, sürekli değil, geçici olarak düşünce dengesinin bozukluğunu gösterir. Cehlin bu semantik yapısı, onun karşıtı olan hilmin, nasıl akıl manası kazandığını anlamamıza yardım eder. Zira akıl, ancak sakin olduğunuz zaman yani aklî dengenizi koruduğunuz sürece doğru çalışabilir. Şu halde hilm, akıl ve zekânın temelidir. O aklın sakin bir durumudur. Akıllı doğru çalışmaya ve isabetli karar vermeye muktedir kılan haldir. Ama pratikte ikisi de aynı manaya gelir.

Diğer bir açıdan cehl, insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahî iradeyi anlayamaması, Allah'ın ayetleri olan kâinat varlıklarını

CEHL, İNSANIN SÜREKLİ BİR HUYU DEĞİLDİR; ZAMAN ZAMAN İHTİRASIN PATLAYARAK DIŞARIYA VURMASINI GÖSTERİR BİR HALDİR. İNSAN AKIL VE ZEKÂSİ ÜZERİNDE ETKİSİ BAKIMINDAN DA CEHL, SÜREKLİ DEĞİL, GEÇİCİ OLARAK DÜŞÜNCE DENGESİNİN BOZUKLUĞUNU GÖSTERİR.

dırlar. Nitekim peygamberler görevlerini yerine getirirken sürekli bahsedilen profile sahip cahillerin anlamsız muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Gördüğümüz gibi cehl, en ufak bir kızgınlıkta itidalini yitirip kendine hâkim olamayan delikanlı insana özgü bir hareket tarzıdır. Diğer bir ifadeyle önüne geçilemez bir gençlik şehvetini temsil eden ve kalbine hâkim olup düşünce dengesini bozan, kişiyi doğru ve yanlış ayırt edemez duruma getirip şaşkına çeviren ve sonunda zapt edilmez bir duruma gelmeyi ifade eden cehl, bu anlamda yanan bir öfke ve hırs alevi ise eğer, hilm de sükûnet, kendine hâkim olmak ve teenni ile karar vermektir. Bu anlamda halim de ayartıcı arzu ve tutkularını yenen ve öfke karşısında kendine hâkim olup itidalini

Allah'ın ayetleri olarak görmemesi ve bu husustaki yetersizliğidir. Böyle bir kimse için tabiat varlıkları, herhangi bir şeyin sembolü değil, sadece tabiat varlıklarıdır. Buna göre cehl, aynı zamanda Allah (c), ayetleri açık bir şekilde gönderdiği halde ayan beyan olan bu gerçeği, hatta ilahî vahyin en kolay tarafını dahi kavrayamamak demektir.

Cehaletin yaşanan hali anlamına gelen cahiliye değişik tarzlarda ortaya çıktığı için Kur'an kavramın bu yönüne ayrı bir önem atfederek zann'el-cahiliye, hükm'el-cahiliye, teberur'el-cahiliye ve hamiyet'el-cahiliye gibi farklı terkipler kullanmış ve bu durumların tümünü de kınayarak, kaçınılması gereken bir durum olarak ifade etmiştir. İfade ettiğimiz gibi ceha-

letin anlam sahası ve yakın çevresinde değişik birçok kavram bulunmakla beraber bunlardan zülüm, şirk ve küfür en belirgin olanlarıdır.

Esasen eğitim ile ziddiyet açısından sıkı bir ilişkisi de bulunan ve Türkçeye de aynen geçmiş olan cehl/ cehalet/ cahil ve cahiliye kavramlarının faili, ortaya koyduğu kabalık ve hak-hukuk tanımazlığını dolayısıyla zorbalığını, bir bakıma görgüsüzlüğünden dolayı sergilemektedir. Nitekim kendisinde hilmin zıddı olan davranış ve sözler sadır olan yani cehalet sergileyen bu kişide eğitiminin seviyesi paralelinde halim-selimliğin tezahürleri daha bir artmaktadır. Bu nedenle istisnalarıyla beraber insanlarda bilgi ve irfanın artmasıyla hilmin artacağı ve buna bağlı olarak cehaletin kalmayacağı veya azalacağı düşünülmektedir. Şüphesiz burada bahsedilen bilgi ve irfan, İslâm'ın anlamlı ve ahlakî bulduğu bilgi ve irfandır ki kişi bunlarla takva duygusuna/ Allah'a karşı sorumluluk bilincine sarılarak vakar ve efendilik zırhına bürünecektir.

Şimdi burada artık hilmin ve ona bağlı olarak cehlin de ikinci semantik unsuruna gelmiş bulunuyoruz. Cehlin bu yönü, birinci yönüne bağlıdır ve ondan türemiştir. Bu, cehlin, açıklandığı şekilde bir mahiyet taşımasının doğal sonucudur. Cehlin ikinci yönü, onun insanın entelektüel kapasitesi üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Tabii bu etki, sadece olumsuz, yıkıcı yolda olmaktadır. Cehl ne zaman harekete geçerse insan beyninin düşünme gücünü zayıflatır. Hangi durumda olursa olsun, sabır ve teenni ile karar verebilmeniz için mutlaka halim olmanız gerekir.

Ne ki böyle bir şey ancak teoride mümkündür. Zira bu tembihi yapmak kolay ama tatbik etmek çok güçtür. İnsan ihtiraslarla körleştikten sonra nasıl olayları sükûnetle ve objektif olarak görebilsin ki? Genel bir kural olarak diyebiliriz ki cehl, akli tamamen gidermese bile onu çok zayıflatır; bu sebeple akıl ancak hilm ile beraber çalışırsa normal işlevini görebilmektedir. Demek ki hilm, kendisinde felsefi yönden bağımsız, kendi kendine çalışma esası üzerine kurulu 'heyecana kapılmama' meziyeti taşımaktadır. İşte cahiliye Arapları bu doğrultuya yönelmemişlerdir.

Tahmin edileceği üzere hilm, başka bir istikamete doğru da gelişebilmekte; yani yönetme sanatı ve siyasî amaç istikametine de gidebilmektedir. İmdi başkalarıyla münasebet kurarken, özellikle başka insanları idare ederken insanın duygularına bihakkin hâkim olması, devlet adamlığının, idarecinin başta gelen vasfıdır. İşte fi tarihte Araplar, hilmin manasını bu yönde geliştirmişlerdir. Ne yazık ki günümüz Arapları ise, tıpkı İslâm Ümmeti'ni oluşturan diğer kavimler gibi bu iki boyuttan da mahrum hale gelmiş; hilmin hemen her çeşidini bir kenara itmiş bir halde cehaletin envai türünü sergilemeye devam etmektedir. İslâm coğrafyasının hemen her tarafında zorbalık, erdemsizlik, ben merkezilik, firkalaşma, taassup, hukuksuzluk ve ufuksuzluk yani özetle hilimsizlik almış başını gidiyor. Bu durumda bize, Allah hepimize yeniden Müslüman olmayı ve irade sahibi fertler olarak akleden şahsiyetlerden oluşan sözün tam anlamıyla ümmet olmayı nasip etsin diyerek bu uğurda çalışmaya koyulmak kalıyor.

Cahiliye devrinde hilm, kabilenin başı olarak yönetimi elinde bulunduran 'seyyid'in vazgeçilmez temel vasfı idi. Nitekim kaynaklar Abdulmutalib ve Ebu Süfyan'ın hilminden bahsetmektedirler. Yine bu münasebetle olmalı ki hilmin Arapların belirgin özelliği olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda Arabistan'da Kureyş kabilesinin hilmi çok meşhurdu. Bu, Mekkeliler söz konusu bu eski insanlık örfü olan hilmi, politik amaçla kullanacak kadar zekiydiler, demektir. Böylece onlar sıcakkanlı hararetili komşularını, önce kendilerini kontrol etmek suretiyle nasıl yöneteceklerini bildiler. Esasen, Kureyş'in siyasî amaca, idare tekniğine yönelik bu hilmini, aynı zamanda Mekkelilerin ticarî teşebbüslerinin ve başarılarının temeli olarak da görmek lazımdır. Hatta bizzat Peygamber'in (s), Medine'ye hicretten sonra ortaya koyduğu zeki devlet adamlığını da Kureyş'in bu özelliğine bağlamak, uzak bir ihtimal değildir. Resulullah (s) hakkındaki biyografik rivayetler, O'nun gerçekten birinci sınıf bir devlet adamı ve aynı zamanda son derece halim biri olduğunu göstermektedir. Bu iki özellik arasında kuvvetli bir iç ilgi vardır. Şu kadar ki

Mekkeliler bu siyasî yeteneği, iş ve ticaret alanında kullanırlarken, Peygamber (s) bunu kendi ümmetini oluşturmada kullanmıştır.

Öte yandan İzutsu Kur'an'da hilmin yalnız Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılmış olması durumunda bir önemi haiz olacağı belirtilmekte ve akabinde bu kavramın artık eskisi gibi bir önemi yoktur, demektedir. Keza Kur'an'da hilm kavramının, yalnız Allah'ın hilmini ifade etmekte önemli bir yer işgal ettiğini, İslam'dan önceki şairlerin kendilerini ve başkalarını överek kullandıkları ve Arap zihniyetinin göze çarpan vasıflarından biri olan insanlar arası hilm kavramının, Kur'an'da belirli bir rol almadığını ifade etmektedir. Ancak bu, İslam'ın hilmin içeriğine kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Ona göre Kur'an, hilm kavramının içeriğine İslâm adını vermiş ve böylece sahiplenmiştir:

Cehl - hilm ikilemi üzerinde yapılan açıklama, hilm idealinin, Kur'an'ın insan ahlakı telakkisinde hala yaşadığını açıkça göstermektedir. Bu fikir Kur'an'ın yalnız bir yerinde değil, her tarafında göze çarpmaktadır. Yani Kur'an'a baştan sona hilm ruhu hâkimdir. İnsanlar arası ilişkilerde ihsan ve adaletle hareket etmek, zulümden kaçınmak, şehvet ve ihtiraslarına gem vurmamak, yersiz kibir ve gururdan sakınmak; bütün bunlar hilm ruhunun belirtileridir.

Daha önemli bir şey de var: Cehl denen insan ahlakı, şimdi bizzat Allah'a karşı çevrilmiştir. Oysa İslam'dan önceki cehl kavramının, Allah'la veya tanrılarla bir işi yoktu, o yalnız insanların biri birine karşı olan davranışlarından ibaretti. Kısaca cehl iyi veya kötü sırf insandan insana olan bir ilişki çeşidi idi. Filhakika cehl, bahsedilen şekilde yorumlandığı takdirde artık eski kontekstinde kalmaz ve yapısında derin bir değişme meydana gelir. Zira bu durumda cehl 'yayatay' yani insanlar arası ilişki doğrultusunda değildir. Şu nedenle ki artık Allah ile insan arası bir ilişki halini almıştır. Müşrik Araplar ise bu tarz bir cehl Allah'a yöneliyorlardı. Kur'an'a göre böyle bir davranış, insana asla yakışmayan bir küstahlıktır. Çünkü insan kuldur, başka bir şey olamaz. Bunun için bu anlamda cehl, Allah'ın huzurundan kovulması gereken bir harekettir.

Peki, cehl kovulunca geride ne kalır? Tabii onun zıddı olan hilm. Evet, tek mantıki sonuç budur. Zira genellikle biri birine zıt A ve B kavramlarından A'nın yok oluşu, B'nin var olması sonucunu doğurur. Ve zaten İslâm'dan önceki zamanlarda da iki kavram arasında böyle bir ilişki vardı.

Ne var ki yeni düşünce sisteminde bu iki kavram, Allah'a çevrildikleri zaman bir biri arasındaki eski ilişkilerini sürdüremezler. Cehl sırf insanî bir hareket tarzı olduğu sürece onun yokluğu hilmin varlığını ifade eder. Size, kardeşlerinize karşı cahilce davranmamanız söylenince, bu yanı sıra onlara karşı halimce davranın demektir. Fakat burada insan artık sadece bir kul olduğu, kul gibi davranması gerektiği için Allah'ın huzurunda 'ya cehl ya da hilm' formülü zinhar geçerli değildir. İnsanın Allah'a, kendi Rabbine karşı davranışında cehl doğal olarak söz konusu olamaz, ama aynı zamanda hilm de bahis konusu değildir. Çünkü gördüğümüz gibi hilm, esasında kudret kavramı üzerine kurulu bir davranıştır. İnsan bilerek arzularına, ihtiraslarına gem vurduğu için sakin görünür, sükûnete erer. Ama her hâlükârda kendi üstün gücünü bilir ve bu üstün gücü, bir an sabrı taşarak korkunç bir patlama yapabilir, korkunç bir öfkeye de dönüşebilir. Pek tabii ki bu da insanın Allah'a karşı izleyebileceği bir davranış olamaz. Çünkü bu, kulun yapacağı bir hareket değildir.

Kur'an kâfirlerin kindar ve düşmanca davranışlarını, cahiliye hamiyetinden kaynaklanan son derece küstah bir davranış olarak nitelemektedir. Yani kâfirler, bu yakışıksız hareketi Allah'a karşı bile uygulamağa yeltenen kimselerdir. Ama bu demek değildir ki mü'min bu hareketin alternatifi olan hilm, Allah'a karşı uygulayacaktır. Zira Kur'an'a göre böylesi bir hilm de cehilden daha az haddi aşmak değildir. Aynen o da cehl gibi insanın haddini aşmasıdır. Oysa gerçek mümin yani tam manasıyla gerçek kul, Allah'a karşı hilm doğrultusunda daha ileri gidip tevazu ve teslimiyete ulaşmalıdır. Bütün tekebbür ve istiğnadan vazgeçmeli, tam teslimiyete erişmelidir. İşte tevazu bu dereceye ulaşınca artık o, hilm değil İslâm olur.

Burada İslâm kavramının hilmle nasıl irtibatlı

ve aynı zamanda ondan nasıl ayrı bir şey olduğunu da görmekteyiz. Kur'an açısından Allah'a teslimiyet anlamındaki İslâm, sadece hilmin ortadan kaldırılması ve reddi değil, onun devamı ve ileri götürülmüş şeklidir. Bu yeni terim, Arapların güngörmüş eski şeref değerleri olan hilmi son sınırına kadar itmiş, o kadar itmiş ki

hilm kavramı şimdi Kur'an'da birçok yeni kavrama yer veriyor ki bu kavramların en önemlisi, bütün şümülüyle İslam'dır.

Cahiliye hamiyeti, Allah'ın Resulüne ve müminlere indirdiği sekinenin karşılığıdır. Cahiliye hamiyeti körü körüne karşı çıkma, reddetme,

KUR'AN KÂFİRLERİN KİNDAR VE DÜŞMANCA DAVRANIŞLARINI, CAHİLİYE HAMİYETİNDEN KAYNAKLANAN SON DERECE KÜSTAH BİR DAVRANIŞ OLARAK NİTELEMEDİR. YANI KÂFİRLER, BU YAKIŞIKSIZ HAREKETİ ALLAH'A KARŞI BİLE UYGULAMAĞA YELTENEN KİMSELERDİR.

hilm kavramı kendi orijinal çerçevesini dahası semantik alanını da geçerek kendisinden çok farklı bir kavram yani İslâm kavramına dönüşmüştür. Bu bakımdan İslâm, hilm kavramının esaslı bir tadilidir. Önceleri nesnesi insan olan bu kavram, İslam'a dönüşünce objesi artık insanın rabbi olmuştur.

Izutsu'nun ifadesiyle: İşte ben önce, hilm, İslam'ın İslam'dan önceki şeklidir derken bu anlamı kastetmekteyim. Tabii insanın Allah'a karşı izleyeceği davranış anlamındaki hilm elbette sahneden çekilmek zorunda idi. Zira efendisine içtenlikle hizmet eden bir kulda en ufak bir gurur ve istiğna eseri olamazdı. Ama şurası da muhakkaktır ki hilm kavramı, son unsurundan, yani güçten de yoksun bırakılırsa yaşayamazdı. Nitekim öyle olmuş ve insanlar arası münasebetlerdeki hilm Kur'an'da yer bulmamıştır. Kur'an'a göre ancak Allah, kullarına karşı halim olur. Kullar Allah'a karşı asla halim olamaz.

İmdi insan sıfatı manasındaki hilmin ortadan kalkması, yeni bir kavram örgüsünün doğmakta olduğunu, teknik terimle, insan varlığında yeni bir oynar eklemine teşekkül ettiğini gösterir. Bu yeni düşünce eklemine göre hilm kavramının kapladığı geniş alan, baştanbaşa yeniden örgütlenmek zorundadır: Yeni hatlar çiziliyor ve yeni bölümler meydana geliyor. Önceki zıtlık, cahil-halim zıtlığı şeklinde idi. Cehlin zıddı olan

muhalefet etme gerçekleri bildikleri halde taassuplarından dolayı kabul etmeme iken, sekine; Allah'ın verdiği vakar, hilm, ağırbaşlılık, olgunluk, cehaletin taassubu karşısında, Hakk'a inanan müminlerin sakinliğini ifade eder.

Karanlıkta etrafını göremeyen insanın hiçbir şeyi yerine koyamaması gibi, zalim (çok zalim olan) insan da hisleri ve arzuları aklını tamamen kapladığı için hiçbir zaman hakkı sahibine teslim edemez. Cehul (çok cahil olan) insan ise, cehli hilmine galip geldiği için daima zulme düşer. Kur'an ayetinden (Ahzab 33:72) hareketle hislerin, akli geri plana itmesiyle insanın zulme düştüğünü, cehlin ise ilmin değil de hilmin zıddı olduğunu ve zulme sebep teşkil ettiğini ortaya koymak mümkündür.

İş bu vesileyle rabbimizden her boyut ve yönüyle bizi öncelikle ferden ve devamında da ceman cehaletten muhafaza buyurmasını ve nihai olarak İslâm demeye gelen hilmi her daim amelen de sergilememizi nasip etmesini niyaz ediyoruz.

Not: Bu makale "Kur'an'da Cehalet Kavramı" (Ensar Neşriyat) isimli kitabımızdan istifadeyle hazırlanmıştır.

